

Ks. Edward Wasilewski

Uniwersytet Adama Mickiewicza

w Poznaniu

Wydział Teologiczny

PODSTAWOWY WARSZTAT PATRYSTYCZNY HOMILISTY

Podstawą przepowiadania homilijnego jest cały depozyt słowa Bożego powierzony Kościołowi. W dokumentach Kościoła współczesnego powyższa reguła na różny sposób jest eksponowana oraz szczegółowo wyjaśniana. Akcentuje się potrzebę zachowania integralności depozytu wiary jako podstawy przepowiadania: „Cały depozyt wiary Kościoła rzymskokatolickiego wyrażony w formie uroczystej bądź zwykłej, tak w zakresie prawd wiary, jak norm postępowania, naświetlony przez Sobór Watykański II, przyjmujemy jako obowiązujący i stanowiący podstawę do kaznodziejstwa [...]”¹. Dalsza ważna konstatacja dotyczy bliższego określenia źródła przepowiadania: „Kościół, w wypełnianiu swojej misji głoszenia słowa, czerpie prawdę z objawienia Bożego, opierając swoje nauczanie na Piśmie św. i Tradycji, które stanowią jeden depozyt słowa Bożego, powierzony Kościołowi. Sługą prawdy objawionej jest Urząd Nauczycielski Kościoła, który autorytatywnie działa w imieniu Jezusa Chrystusa, słuchając pod natchnieniem Ducha Świętego słowa Bożego, strzegąc go święcie i wyjaśniając wiernie (por. KO 10). Magisterium Kościoła [...] strzeże Boskiego Depozytu i głosi niezmiennie światu całą pełnię Ewangelii [...]”².

¹ III Synod Archidiecezji Warszawskiej 1974; WAW 65 (1975) [dalej: SdWar], s. 69.

² II Synod Diecezji Częstochowskiej, *Chrystus światłem, Maryja wzorem 1976-1986*, Częstochowa 1987 [dalej: SdCz], s. 46-47.

W powyższej wypowiedzi został postawiony akcent na jedności powierzonego Kościołowi depozytu wiary. *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, mając na uwadze ową jedność, stwierdza: „Tradycja i Pismo Święte ściśle łączą się ze sobą i przenikają. Obydwa uobecniają i ożywiają w Kościele misterium Chrystusa i wypływają z tego samego Bożego źródła: stanowią jeden, święty depozyt wiary, z którego Kościół czerpie swoją pewność odnośnie do wszystkich spraw objawionych”³. Z powyższymi założeniami wiążą się określone konsekwencje praktyczne: homilista dążący do uwzględnienia całego depozytu nauki wiary nie może poprzestać tylko na objaśnieniach tekstów biblijnych, lecz zobowiązany jest także do uwzględnienia przekazu Tradycji.

POTRZEBA UWZGLĘDNIENIA NAUKI OJCÓW KOŚCIOŁA W PRZEKAZIE HOMILIJNYM

Ojcowie Kościoła uznawani są za wiarygodnych świadków ortodoksyjnej Tradycji⁴. „Kościół korzysta także ze świadectwa Ojców Kościoła, ponieważ jest przekonany, że są świadkami Tradycji i ich nauczanie jest ciągle aktualne”⁵. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, w instrukcji *O studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, charakteryzując ważną ich rolę jako twórców i świadków Tradycji, stwierdza: „Wśród wielu określeń i funkcji, które dokumenty Magisterium Kościoła przypisują Ojcom, na pierwszy plan wysuwa się tytuł uprzywilejowanych świadków Tradycji. W nurcie żywej Tradycji, który od początków chrześcijaństwa płynie poprzez wieki aż do naszych czasów, zajmują oni miejsce zupełnie szczególne, nie dają się porównać z innymi postaciami w dziejach Kościoła. To oni bowiem stworzyli pierwsze struktury nośne Kościoła i sformułowali podstawowe zasady doktrynalne i duszpasterskie, które zachowują ważność dla wszystkich czasów. W naszej chrześcijańskiej świadomości Ojcowie ukazują się zawsze jako związani z Tradycją, będąc równocześnie jej twórcami i świadkami. Stoją najbliżej początków; niektórzy z nich byli świadkami Tradycji apostoelskiej, źródła, z którego bierze początek cała Tradycja; w szczególności zaś ci, którzy żyli w pierwszych wiekach, mogą się uważać za autorów i wyrazicieli Tradycji «konstytutywnej», która w późniejszych czasach będzie przechowywana i ciągle wyjaśniana”⁶. Postulat uwzględnienia w przepowiadaniu homilijnym przekazu Tradycji oznacza w pierwszym rzędzie i przede wszystkim ukierunkowanie homilistów na czerpanie ze skarbcza nauki Ojców Kościoła. Warto podkreślić, że postulat ten

³ *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Kielce 2005 [dalej: Komp], 14.

⁴ Por. F. Drączkowski, *Ojcowie Kościoła*, w: *Encyklopedia katolicka* [dalej: EK], t. 14, red. L. Bieńkowski i in., Lublin 1989, kol. 447.

⁵ *II Synod Diecezji Włocławskiej. Statuty*, Włocławek 1994. [dalej: DSdW], s. 8.

⁶ Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Instrukcja „O studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej”*, tłum. pol. VoxP 10 (1990), 18-19a.

nie wiąże się z zatraceniem biblijnego charakteru przepowiadania, bowiem cała twórczość Ojców Kościoła czerpie swą moc z Biblii i na nią jest ukierunkowana. „Ojcowie są zasadniczo i przede wszystkim komentatorami Pisma Świętego. [...] Pismo Święte było dla Ojców przedmiotem bezgranicznej czci, podstawą wiary, stałym elementem kazań, pokarmem pobożności, duszą teologii. Zawsze podkreślali jego pochodzenie od Boga i nieomylność, widzieli w nim podstawę wszelkich norm i niewyczerpane źródło żywotnej siły dla duchowości i nauczania”⁷.

Jan Paweł II w liście apostolskim *Patres Ecclesiae*, wydanym z okazji 1600-lecia śmierci Bazylego Wielkiego, zwraca uwagę na nieprzemijającą wartość nauki Ojców Kościoła oraz wzorców duszpasterskiego posługiwania przez nich wypracowanych: „Ojcami Kościoła słusznie nazywa się tych świętych, którzy w ciągu pierwszych wieków potęgą swej wiary, wzniosłością i bogactwem swej nauki wnieśli weń nowe siły żywotne i sprawili, że się wspaniale rozwijał. Są rzeczywiście Ojcami Kościoła, ponieważ od nich poprzez Ewangelię Kościół otrzymał życie. Są również jego budowniczymi, ponieważ na jednym fundamencie, położonym przez Apostołów, którym jest Chrystus, budowali Kościół Boży w jego zasadniczych strukturach. Kościół jeszcze dziś żyje życiem zaczerpniętym od swoich Ojców i na podwalinach położonych przez pierwszych budowniczych dziś jeszcze jest budowany wśród przeciwności towarzyszących jego wędrówce i jego codziennemu wysiłkowi. Tak więc byli oni i pozostaną na zawsze Ojcami, sami bowiem są jakby stałą konstrukcją Kościoła i poprzez wszystkie wieki pełnią dla Kościoła wierną służbę. Stąd też każde następne głoszenie Ewangelii i nauczanie, jeśli chce być autentyczne, musi być uzgodnione z ich nauczaniem, każdy charyzmat i każdy urząd musi czerpać z żywego źródła ich ojcostwa, każdy nowy kamień dołożony do świętej budowli, która stale rośnie i poszerza się, musi mieścić się w ramach podwalin położonych przez nich i z podwalinami tymi być zespolony”⁸.

Powyższa wypowiedź, utrzymana w tonie postulatycznym, jednoznacznie wskazuje na normatywną i fundamentalną wartość nauki Ojców Kościoła. Homilista poszukujący wzorcowych rozwiązań winien zarówno czerpać ze skarbcza doktryny Ojców, jak i swoje nauczanie dostosowywać do ich modelu dydaktyczno-formacyjnego. W żadnym wypadku nie może on dyspensować się od uwzględnienia nauki Ojców Kościoła, głównych świadków Tradycji. Poprzestanie tylko na samych tekstach biblijnych prowadzi do błędnego zawężenia depozytu słowa Bożego. Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio* ostrzega przed błędem, który określa mianem biblicyzmu: „Rozpowszechnionym dziś przejawem tej fideistycznej tendencji jest biblicyzm, który chciałby uczynić lekturę Pisma Świętego i jego egzegezę jedynym miarodajnym punktem odniesienia. Dochodzi do tego, że utożsamia się słowo Boże wyłącznie z Pismem Świętym, a w ten sposób odmawia się wszelkiego znaczenia nauczaniu Kościoła, które Powszechny Sobór Watykański II

⁷ Tamże 26,1.

⁸ Jan Paweł II, List apostolski *Patres Ecclesiae* na 1600-lecie śmierci św. Bazylego, tłum. pol. VoxP 2 (1982), z. 3, Wstęp.

zdecydowanie potwierdził. Konstytucja *Dei verbum* przypomina, że słowo Boże jest obecne zarówno w świętych tekstach, jak i w Tradycji. «[...] cały lud święty, zjednoczony ze swymi pasterzami, trwa stale w nauce Apostołów». Tak więc Pismo Święte nie stanowi jedynego odniesienia dla Kościoła. Źródłem «najwyższego prawidła jego wiary» jest bowiem jedność, jaką Duch Święty ustanowił między świętą Tradycją, Pismem Świętym i Urzędem Nauczycielskim Kościoła, łącząc je tak silną więzią wzajemności, że nie mogą one istnieć niezależnie od siebie»⁹. „Święta Tradycja i Pismo św. stanowią jeden święty depozyt słowa Bożego powierzony Kościołowi”¹⁰. W dokumentach Kościoła współczesnego zwraca się uwagę na to, by homiliści studiowali zarówno teksty biblijne, jak i patrystyczne: „Synod domaga się, aby kapłani z poświęceniem poszukiwali prawdy, którą mają głosić. [...] Ma temu służyć czytanie i rozważanie Pisma Świętego oraz studium Ojców i Doktorów Kościoła”¹¹.

PASTORALNO-HOMILETYCZNY CHARAKTER NAUKI OJCÓW KOŚCIOŁA

Podstawową wiedzę na temat życia i działalności Ojców Kościoła przeciętny homilista przyswaja sobie w czasie formacji seminaryjnej, w ramach wykładów z patrologii. Stąd zapewne problematyka określona w tytule niniejszej części będzie w gruncie rzeczy przypomnieniem faktów skądinąd już znanych. Pierwsza kwestia dotyczy łączenia w działalności Ojców Kościoła twórczości teologicznej z posługą pasterską. Zdecydowana ich większość to biskupi sprawujący pieczę pasterską nad lokalną wspólnotą wierzących. Zakres ich działalności obejmował w zasadzie całokształt spraw duchowych i materialnych związanych z życiem powierzonej im owczarni. W szczególności była to szeroko rozumiana posługa słowa oraz posługa sakramentalna, a także działalność dobroczynna. Z pracą biskupią Ojców Kościoła łączyła się funkcja przewodniczenia zgromadzeniom liturgicznym, niedzielnym i świątecznym, w czasie których wygłaszane były homilie i kazania związane z określonymi perykopami biblijnymi. Z tego kontekstu liturgiczno-biblijnego wyrosła w zasadzie ich refleksja teologiczna. L. Padovese uważa, że „właśnie to determinuje charakter pastoralny ich teologii, która nie rodzi się jako szkolna spekulacja, nie posiada charakteru i języka ezoterycznego, ale potwierdza się w posłudze pastoralnej i pragnie odpowiedzieć na konkretne wymagania wspólnoty. Przy tej okazji warto przypomnieć, że według Ojców zasadniczym zadaniem kapłana nie jest działalność kulturalna, lecz posługa głoszenia.

⁹ Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio* (1998) [dalej: FR], 55.

¹⁰ Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, [dalej: KO] 10.

¹¹ Sobór Watykański II, Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*, 1965 [dalej: DFK], 16; SdCz, s. 50.

Sprawujący liturgię chrześcijańską jest przede wszystkim głosicielem Słowa, a ponieważ stało się Ono ciałem, posłanie rozszerza się na wszystkie aspekty ludzkiego życia i wszystkie je powinno oświecać. Dlatego nie dziwi fakt, że teologia Ojców mówi językiem zwykłych chrześcijan, a nawet rodzi się i rozwija z głębokiego wyczucia potrzeb duszpasterskich¹². Owocem homiletycznej posługi Ojców Kościoła są rozliczne zbiory kazań i homilii, zachowane do naszych czasów, publikowane w różnojęzycznych przekładach, w ramach znanych serii wydawniczych. Na szczególną uwagę zasługuje dorobek homiletyczny najznakomitszych mówców epoki patrystycznej, do których w pierwszym rzędzie należy zaliczyć: Orygenesę, Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Jana Chryzostoma, Ambrożego z Mediolanu, Augustyna, Leona Wielkiego oraz Grzegorza Wielkiego. Wymienieni Ojcowie na ogół są znani z podręczników patrologii oraz opracowań homiletycznych. Mając na uwadze przygotowanie warsztatu homilisty, o wiele ważniejsze wydaje się podanie praktycznych wskazówek, dotyczących korzystania z materiałów homiletycznych zgromadzonych przez Ojców Kościoła. Rzecz podstawowa dotyczy umiejętnego wykorzystania indeksów rzeczowych (tematycznych), zawartych zazwyczaj w wydawanych zbiorach homilii. Powstaje jednak pytanie: od czego zacząć? Na początek można by polecić dzieło św. Augustyna: *Objaśnienia Psalmów* (*Enarrationes in Psalmos*), wydane w ramach serii wydawniczej „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy”, w sześciu obszernych tomach (37-42), w przekładzie i ze wstępem J. Sulowskiego¹³. Jest to najobszerniejsze dzieło św. Augustyna, jedyny kompletny wykład na temat Księgi Psalmów w literaturze patrystycznej, napisany w latach 392–418¹⁴. „Objaśnienia należy traktować jako Summę teologiczną czasów patrystycznych oraz jako pewnego rodzaju skrót myśli św. Augustyna”¹⁵.

Drugi zeszyt tomu szóstego (w serii PSP, t. 42, zeszyt 2) w całości poświęcony jest indeksom: biblijnemu (s. 3-98) i rzeczowemu (s. 99-350). W indeksie rzeczowym podane są nie tylko odsyłacze do poszczególnych haseł głównych, lecz również w ramach podhaseł (podkreślonych czarną linią) podane są w kilku wyrazach informacje dotyczące konkretnych treści. Dla przykładu, hasło „Bóg”, obejmujące dziesięć stron tekstu (s. 117-127), zostało podzielone na trzydzieści pięć następujących podhaseł (podgrup): Niewymowność; Bóg – istota; Bóg – doskonałość; Bóg – istnienie; Bóg – prawdziwość; Bóg – wieczność; Bóg – niezmienność; Bóg – niezmierzoność; Poznanie Boga; Bóg – mądrość; Bóg – dobro; Bóg – wola; Bóg – przymioty; Bóg – wszechmoc; Bóg – stwórca; Bóg – miłość; Bóg – radość; Bóg – szczęście; Bóg – sprawiedliwość; Bóg – dobroć; Bóg – ojcostwo; Bóg – wierność; Bóg – obecność; Bóg – mieszkanie; Bóg – opatrność; Bóg – odkupiciel; Bóg – miłosierdzie; Bóg – lekarz; Bóg – pomoc; Bóg – ucieczka;

¹² L. Padovese, *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, Kraków 1994, s. 37-38.

¹³ *Objaśnienia Psalmów*, Warszawa 1986, PSP, t. 37.

¹⁴ Por. F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin 2012, s. 349.

¹⁵ E. Stanula, *Od redakcji*, w: *Objaśnienia Psalmów*, Warszawa 1986, PSP, t. 37, s. 3.

Bóg – błogosławieństwo; Bóg – najwyższy odpoczynek; Bóg – dziedzictwo; Bóg – a my; Bóg – antropomorfizm. W ramach poszczególnych haseł podane są określone treści wraz z odsyłaczami do psalmów. Dla przykładu, Bóg – istota: Ten, który jest: 101 (2), 10 – imię Boga: 9, 11. Imię własne i doczesne Boga: 134, 6, 7. Byt najwyższy: 38, 22. Bóg prawdziwy i bogowie fałszywi: 80, 13 nn. W sumie podano trzynaście odnośników. Wartość powyższego szczegółowego indeksu analitycznego jest wprost trudna do przecenienia. Homilista nie jest skazany na uciążliwą lekturę całego dzieła, lecz dzięki odsyłaczom zamieszczonym w indeksach trafia bezpośrednio do tekstu związanego z opracowywanym przez niego tematem homilii. Wyniki takiej kwerendy patrystycznej winny być zapisane na odpowiednich kartkach – fiszkach (formatu 15 x 20 cm), opatrzonych zwięzłymi tytułami (hasłami) tematycznymi. Materiały te, zbierane sukcesywnie w trakcie przygotowywania następnych homilii, mogą stanowić z biegiem czasu zawartość podręcznej kartoteki, gromadzonej zazwyczaj w odpowiednich skrzyneczkach czy pudełkach, na wzór kartoteki zawierającej materiały biblijne.

Warto zwrócić też uwagę na dzieło św. Augustyna pt. *O nauce chrześcijańskiej* (*De doctrina christiana*), wydane przez Instytut Wydawniczy Pax, z tekstem łacińsko-polskim¹⁶. W czwartej księdze tego dzieła (s. 181-263) św. Augustyn podał zwięzłą teorię wymowy kościelnej. Przypomina zasady wypracowane przez retorykę klasyczną, które jego zdaniem należy również stosować w głoszeniu słowa Bożego. Mówca powinien mieć na uwadze potrójny cel, to znaczy, winien tak przemawiać, by „uczyć (*ut doceat*), zachwycać (*ut delectet*) i wzruszać (*ut flectat*)” (IV 12, 27; Ciceron, *Orator* 21, 69). By osiągnąć powyższe trzy cele, ma do dyspozycji trzy stosowane style wymowy: prosty, umiarkowany i wzniosły. „Trzem bowiem wspomnianym cechom: nauczaniu, zachwycaniu i wzruszaniu odpowiadają trzy style, jak to zdaje się pragnął podkreślić sam mistrz rzymskiej wymowy, kiedy wyraził się: «Być elokwentnym znaczy umieć mówić o drobnych sprawach stylem prostym (*submisse*), o zagadnieniach średniej miary stylem umiarkowanym (*temperate*), a o rzeczach wielkich stylem wzniosłym (*granditer*)»” (IV17, 34; Ciceron, *Orator* 29, 101).

Zdaniem św. Augustyna, powyższa sztuka umiejętnego stosowania w różnych sytuacjach i okolicznościach odpowiedniego stylu wymowy jest rzeczą wielkiej wagi, decydującą często w sposób istotny o skuteczności misji głoszenia słowa Bożego. Przechodząc na płaszczyznę prakseologiczną, rozwija swój pogląd w następującej wypowiedzi: „Chociaż nasz doktor powinien być mówcą zajmującym się zagadnieniami wielkimi, nie może ich ustawicznie omawiać stylem wzniosłym, lecz stylem prostym, kiedy naucza, a stylem umiarkowanym, kiedy gani albo chwali. Przeciwnie, kiedy chodzi o spełnienie obowiązku, a zwraca się do ludzi zobowiązanych go wypełnić, lecz ociągających się z tym, wtedy ma do czynienia ze sprawą ważną i powinien ją ukazać stylem wzniosłym, posługując

¹⁶ Ukazało się ono w 1989 roku w Warszawie, w przekładzie J. Sulowskiego.

się akcentami zdolnymi wzruszyć serca. Często zatem na ten sam temat mówi się stylem prostym, gdy się poucza, stylem umiarkowanym, gdy się zachęca, zaś wzniosłym, jeśli pragniemy, żeby umysł nastawiony niechętnie do sprawy skłonił się do niej w sposób zdecydowany. Czyż jest coś większego niż Bóg? A czy dlatego nie należy o Nim pouczać? Albo czy obowiązkiem pouczającego o jedności Trójcy Świętej jest przemawianie jedynie stylem prostym, aby pozwolić zrozumieć tę trudną do pojęcia kwestię? Czy potrzebne tu stylowe ornamenty, kiedy przemawiać powinny przekonujące argumenty? Czy celem ma tu być wzruszenie słuchacza, gdy raczej trzeba go pouczyć, aby zrozumiał? I odwrotnie, kiedy wysławia się Boga, zarówno w Nim samym, jak i w Jego dziełach, jakiego wzniosłego splendoru nabiera mowa oratora, zdolnego wychwalać Tego, którego nikt godnie chwalić nie jest w stanie, niezależnie od tego, jak by Go wychwalał. W każdym razie, kiedy Jemu nie oddaje się należnej czci albo też wraz z Nim lub nawet ponad Niego czci się bałwany, demony lub jakiegokolwiek stworzenie, należy z całą mocą przemawiać stylem wzniosłym, żeby wykazać, jak ogromnym złem jest tego rodzaju kult i aby ludzi od tego zła oderwać” (IV 19, 38).

Na dalszych stronach omawianego dzieła św. Augustyn analizuje szereg wypowiedzi zaczerpniętych z listów św. Pawła, wykazując, że Apostoł Narodów w sposób mistrzowski potrafił stosować wyżej wymienione trzy style wymowy, w zależności od różnych potrzeb i celów (IV 20, 39- 21, 45). Na kanwie powyższych wywodów św. Augustyna rodzi się pytanie: na ile wymienione zasady są respektowane w dzisiejszym przepowiadaniu homilijnym? Czy to bezcenne dziedzictwo Ojców Kościoła nie powinno znaleźć szerokiego zastosowania również w dzisiejszym kaznodziejstwie?

ELEMENTARNE WYPOSAŻENIE WARSZTATU PATRYSTYCZNEGO HOMILISTY

Warsztat homilisty winien być tak zorganizowany, by ułatwiał bezpośredni dostęp do tekstów Ojców Kościoła, tematycznie związanych z przygotowywanymi homiliami. Kluczem do tego są indeksy tematyczne, zamieszczane w opracowaniach o charakterze podręcznikowym bądź w wydaniach dzieł źródłowych poszerzonych Ojców. Tych materiałów jest tak wielka obfitość, iż uzasadniona ich selekcja trudna będzie do przeprowadzenia. Jako kryterium pomocnicze przyjmujemy wzgląd praktycznej użyteczności. Z tej racji niżej przedstawiony zestaw może być traktowany jako forma „rankingu”, w którym miejsce poszczególnych pozycji może być „przesuwane” w górę lub w dół. Mając na uwadze dostępność polskich opracowań i tekstów źródłowych, które winny być w „zasięgu ręki” każdego homilisty, zdecydowano się na następujący niżej zaprezentowany zestaw kluczowych i podstawowych pozycji.

1. Franciszek Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin 2012

Powyższy podręcznik, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1998 roku, używany jest w wielu polskich ośrodkach akademickich, jako podstawa do wykładów z patrologii. Warto zwrócić uwagę na trzy indeksy zamieszczone na końcu tego dzieła: indeks autorów współczesnych (s. 417-423), indeks autorów starożytnych (s. 425-430) oraz indeks tematyczny (s. 431-438). Dla homilistów najważniejszy będzie ten trzeci, który naprowadza na poszukiwaną tematykę oraz podaje starannie dobrane teksty Ojców, nadające się do wykorzystania w homilii. Autor zazwyczaj nie poprzestaje na jednowyrazowych hasłach, lecz wprowadza bliższe uszczegółowienia tematyczne. Indeks autorów starożytnych pozwala łatwo dotrzeć do określonego Ojca Kościoła tym, którzy nie pamiętają, w jakim okresie patrystycznym żył i działał dany pisarz. Indeksy autorów nowożytnych mogą być cenne dla homilisty, który nie zawsze ma okazję śledzić, jakie najnowsze pozycje z patrologii i patrystyki ukazały się na rynku wydawniczym. Należy też dodać, że korzystanie z podręcznika ułatwia, przy omawianiu poszczególnych autorów, jasny podział na trzy części: życie, dzieła, nauka.

2. Edward Staniek, *Wielcy mówcy Kościoła starożytnego. Antologia*, Kraków 2007

We „Wstępie” autor pracy prezentuje swe dzieło lakonicznie: „Antologia w dwunastu rozdziałach ukazuje to, co jest najważniejsze w dorobku kaznodziejskim okresu patrystycznego. W pierwszym rozdziale przypomina, w jakich warsztatach mówcy starożytnego Kościoła doskonalili swe umiejętności. Rozdział drugi zawiera teksty najstarszych zachowanych do naszych czasów kazań. Trzeci odsłania tajniki homilii głoszonych przez Orygenesa, czwarty podaje uwagi dotyczące kaznodziejstwa związanego z katechezą katechumenów i neokatechumenów. Rozdziały następne ukazują Bazylego Wielkiego, mistrza w odsłanianiu tajemnic prawa natury jako fundamentów objawienia Bożego, Grzegorza Teologa jako specjalistę w głoszeniu kazań dogmatycznych, Jana Chryzostoma, który otrzymał tytuł Złotoustego. Rozdział dziewiąty i następne prezentują Ambrożego, biskupa Mediolanu, Augustyna – genialnego kaznodzieję na Zachodzie, Leona Wielkiego jako mistrza w wykorzystywaniu roku liturgicznego do nieustannej katechezy swoich wiernych i Grzegorza Wielkiego, zatroskanego o komunikację ze słuchaczami. W ostatnim rozdziale zasygnalizowano kaznodziejstwo okolicznościowe, które od czwartego wieku zajmuje coraz więcej miejsca w przepowiadaniu w Kościele”¹⁷. Autor, posługując się specyficzną formą narracji, zbliżoną do żywego języka codziennego, prezentuje postacie poszczególnych mówców oraz omawia ich dorobek kaznodziejski. Podaje też wykaz polskich tłumaczeń dzieł homiletycznych każdego z omawianych autorów. Brak indeksów może częściowo zastąpić

¹⁷ E. Staniek, *Wielcy mówcy Kościoła starożytnego. Antologia*, Kraków 2007, s. 9-10.

obszerny i szczegółowy spis treści. Studium powyższego dzieła należy zalecić wszystkim homilistom.

3. „Karmię Was tym, czym sam żyję”. Ojcowie żywi. Komentarze Ojców Kościoła do Ewangelii niedzielnych oraz świąt całego roku liturgicznego, oprac. M. Starowieyski, Kraków 1978–1982, t. 1-4

Warto przypomnieć, że wydanie powyższego dzieła w czterech tomikach, w okresie kiedy odczuwało się dotkliwy brak polskich przekładów pism Ojców Kościoła, zostało przyjęte entuzjastycznie i spotkało się z żywym zainteresowaniem, szczególnie homilistów. W latach następnych, kiedy polski rynek wydawniczy zaczął się sukcesywnie ubogacać coraz to nowymi tłumaczeniami pism Ojców Kościoła, w tym także przekładami homilii i kazań, wcześniejsze zainteresowanie nieco osłabło. Należy jednak podkreślić, że wymienione dzieło nadal zachowuje swoją aktualność. Homiliści znajdują w nim gotowe materiały w postaci dobrze dobranych tekstów patrystycznych do czytań mszalnych na niedziele i święta.

4. Franciszek Drączkowski, *Sakramentologia patrystyczna w zarysie*, Pelplin 2014

Powyższa niewielka (licząca 199 stron) pozycja zawiera niezwykle cenne i ważne patrystyczne materiały źródłowe, które nadają się do bezpośredniego wykorzystania w objaśnieniach homilijnych, związanych z posługą sakramentalną. Mając na uwadze założenia metodologiczne, autor uznaje za słuszne, „by priorytetowo potraktować teksty i cytaty z dzieł poszczególnych pisarzy, dotyczące nauki o sakramentach. Niech głos Ojców Kościoła stanowi główną wykładnię ich poglądów”¹⁸. Dostęp do tych materiałów ułatwiają zamieszczone na końcu pracy indeksy: tematyczny (s. 189-195), autorów starożytnych (s. 183-184) oraz autorów nowożytnych (s. 185-187). Niektóre wypowiedzi Ojców czasami wręcz szokują. Grzegorz Wielki kieruje na przykład do kapłanów słowa przestrogi: „Wybrani wstępują do niebiańskiej ojczyzny, otrzymują przebaczenie z rąk kapłanów, a kapłani z powodu złego życia spieszą na katusze w piekle. Czy nie powiem, iż źli kapłani są podobni do wody przy chrzcie użytej, która gładząc grzechy ochrzczonych, posyła ich do królestwa niebieskiego, a sama potem do ścieku jest wylana? Lękajmy się tego, bracia. Niech nasze postępowanie odpowiada naszemu urzędowi”¹⁹. Zdaniem Klemensa Aleksandryjskiego, „nazwa eunucha (*eunuchos*) przysługuje nie temu, który przymusowo został pozbawiony swych organów płodzenia, ani też bezzennemu, ale temu, który nie jest zdolny do płodzenia prawdy”²⁰. Powyższe opracowanie winno obowiązkowo znajdować się w warsztacie patrystycznym każdego homilisty.

¹⁸ F. Drączkowski, *Sakramentologia patrystyczna w zarysie*, Pelplin 2012, s. 7.

¹⁹ Tamże, s. 120.

²⁰ Tamże, s. 105-106.

5. Podręczna kartoteka

Była o niej mowa już wcześniej. Powinna ona również wchodzić w skład elementarnego wyposażenia warsztatu patrystycznego homilisty. Jej sporządzenie jest wręcz konieczne w sytuacji, gdy patrologia polska nie dysponuje konkordancją tekstów Ojców Kościoła. Jej źródłem mogą być codzienne czytania Liturgii godzin, w których znajdujemy dobrze dobrane teksty. W minionych trzech dekadach polski rynek patrystyczny wzbogacił się w bardzo wiele cennych przekładów dzieł pisarzy wczesnochrześcijańskich. Należy suponować, że przynajmniej niektóre z nich zostały zakupione i weszły w skład podręcznej biblioteki homilistów. Lektura tych pism winna być ukierunkowana na wyszukiwanie interesujących wypowiedzi Ojców i zapisywanie ich na kartkach – fiszkach, o których też była już mowa. Kumulowanie tych materiałów w podręcznych kartotekach, uszeregowanych według haseł w układzie alfabetycznym, może stanowić przydatne narzędzie i pomoc w przygotowaniu kolejnych homilii.

Czy na tym należy poprzestać, mając na uwadze realia rozlicznych obowiązków, którymi obciążony jest każdy kapłan-homilista pracujący w duszpasterstwie? Do niezbędnego minimum można zawsze dołączyć dalsze użyteczne „segmenty” mądrości homiletycznej Ojców. Podstawową i priorytetową wartość należy niewątpliwie przyznać tekstom czterech Ewangelii. Z tej racji wydaje się słusznym zwrócić uwagę na teksty homilii Ojców Kościoła właśnie do poszczególnych Ewangelii. Zazwyczaj szukamy towaru z „najwyższej półki”. Jan Chryzostom uważany jest za najwybitniejszego homilistę Kościoła greckiego²¹.

6. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza* (część pierwsza: homilie 1-10, „Źródła myśli teologicznej”, t. 18, Kraków 2000; część druga: homilie 41-90, „Źródła myśli teologicznej”, t. 23, Kraków 2001; przekł. pol.: A. Baron [homilie: 40-60], J. Krystyniacki [homilie: 1-40; 61-90]; rewizja przekładu oraz uwspółcześnienie tekstu: A. Baron, E. Buszewicz)

„Wyjaśnienie Ewangelii św. Mateusza Złotousty kaznodzieja zamknął w dziewięćdziesięciu homiliach. Należą one do najpiękniejszych z tych, które zostawił. Tradycja podaje, że kiedy Tomasz z Akwinu, na zlecenie papieża, przygotowywał materiał dla kaznodziejów, zestawiał w tym celu blisko sześćdziesiąt dostępnych mu komentarzy biblijnych, jakie powstały w Kościele do jego czasów. Wśród nich, rzecz jasna, znalazły się i homilie Jana Złotoustego. Tomasz był tak urzeczony ich bogactwem i pięknem, iż pewnego dnia, w czasie wędrówki przez Umbrię, zapytany przez towarzysza, czy widział coś podobnie pięknego jak krajobraz, który rozciągał się przed nimi, miał odpowiedzieć: «Tak, homilie Chryzostoma do

²¹ Por. F. Drączkowski, *Patrologia...*, s. 265.

Ewangelii św. Mateusza»²². To obszerne dzieło, wydane w dwóch tomach, liczące łącznie 1040 stron, zostało zaopatrzone w indeksy biblijne oraz indeks tematyczny (cz. II, s. 553-556). Pragnąc przybliżyć chociaż częściowo głębię greckiego oryginału, wydawca wprowadził do polskiego przekładu szereg greckich terminów. „Niniejsze wydanie zostało dodatkowo zaopatrzone w terminy greckie o bogatej treści teologicznej, pomagające w głębszym rozumieniu tekstu homilii oraz używane przez Chryzostoma w sensie nieco innym niż zazwyczaj. Jednym z nich jest słowo φιλοσοφία, które w języku Chryzostoma oznacza «mądrość życia», «samozaparcie», «wzniosłość myśli», «cnotę», «prawdziwą religię i religijność». Dlatego wydawało się czymś słusznym informowanie czytelnika, że w danym miejscu Złotousty użył właśnie tego określenia. Podobnie rzecz się ma ze słowem πολιτεία wskazującym na «prawa obywatelskie», «państwo», «ojczyznę», «wspólnotę» oraz u Jana Chryzostoma na «chrześcijański sposób życia»²³.

7. Św. Ambroży, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza* (przekł. W. Szoldrski; wstęp i oprac. A. Bogucki, Warszawa 1977, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy” 16, s. 17-469)

Ambroży nie ogranicza się w swym wykładzie tylko do Ewangelii św. Łukasza, lecz odwołuje się często również do Ewangelii św. Mateusza, Marka i Jana. „Ambroży korzysta z Orygenesza i Euzebiusza z Cezarei; poszukuje potrójnego sensu: wyrazowego (historycznego), moralnego (praktycznego), alegorycznego (mistycznego); przy każdej sposobności podaje pouczenia moralne; lubuje się w wyszukiwaniu sensu topicznego, zaskakując inwencją i wyobraźnią; wiele miejsca poświęca eklezjologii; figurami Kościoła są: pustynia (II 67), arka (III 48), łódź (IV 69-70), matka-wdowa (V 92), nierządnicza Rahab (III 23), królowa Saby (VII 96), drzewo figowe (VII 163), miód leśny (II 71), Maryja (II 7)»²⁴.

Lekturę dzieła Ambrożego zaleca, chyba najlepiej jak można, ks. E. Staniek: „Trzeba iść za Ambrozym, jak on chodził za pszczołą obserwując barwny dywan łąki i trafiającą tylko tam, gdzie jest nektar. Jego interesowała nie tylko waga miodu i jego jakość; jego interesował zapach i kolor każdego kwiatu, z którego miód pochodził; jego interesowała budowa plastra, interesował go zapach wosku, a nawet jego smak, gdy wprost z plastra w ustach wysysa się słodycz świeżego miodu. Odeszliśmy daleko od ula i wiemy tylko tyle o miodzie, co jest napisane na etykietce słoików, w których on jest sprzedawany. Tymczasem jego wartość można odkryć, prowadząc pasiekę, znając trud pszczoły robotnicy, kochając rój i wiedząc, że pszczoły potrafią kochać właściciela, nie czyniąc mu żadnej krzywdy.

²² E. Staniek, *Wielcy mówcy Kościoła starożytnego...*, s. 258.

²³ A. Baron, *Twórcza przygoda spotkania ze Złotoustym*, w: Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza* (część pierwsza: homilie 1-40), „Źródła myśli patrystycznej”, t. 18, Kraków 2000, s. 11.

²⁴ F. Drączkowski, *Patrologia...*, s. 301.

Wyjaśnienie Ewangelii św. Łukasza to właśnie taki ul drogocennego miodu, otwierany pod okiem św. Ambrożego, który wyjaśnia jego bogactwo i częstując nas, zaprasza na ucztę, która wymaga czasu i gotowości do przeżycia przygody”²⁵. Omawiane dzieło zaopatrzone jest w indeks biblijny (s. 471-492) oraz indeks rzeczowy (s. 498-502).

8. Św. Augustyn, *Homilie na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana* (część pierwsza: s. 27-551; część druga: s. 9-502, przekł. W. Szoldrski, W. Kania; wstęp i oprac. E. Stanula, Warszawa 1977, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy” 15)

Jest to zbiór stu dwudziestu czterech homilii na temat Ewangelii oraz dziesięciu homilii na temat Pierwszego Listu św. Jana. „Obok pouczeń pastoralnych dzieło zawiera cenne treści o charakterze filozoficzno-teologicznym i mistyczno-asceetycznym. Augustyn preferuje sens alegoryczno-duchowy”²⁶. W homilii siódmej na temat Pierwszego Listu św. Jana zawarte jest słynne powiedzenie św. Augustyna: „Dlatego polecamy ci jedno krótkie zdanie: «Kochaj i czyn, co chcesz» (*dilige et quo vis fac*). Gdy milczysz, milcz z miłością; gdy mówisz, mów z miłością; gdy przebaczasz, przebacжай z miłością. Niech tkwi w sercu korzeń miłości; wyrośnie z niego tylko dobro” (8, cz. II, s. 461). Korzystanie z bogatej i głębokiej treści tego dzieła ułatwiają trzy indeksy zamieszczone pod koniec drugiej jego części: indeks biblijny (s. 503-521), indeks imion i nazw (s. 522-525) oraz indeks rzeczowy (s. 526-530).

9, Andrzej Bober, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965

Dzieło to, wydane pięćdziesiąt lat temu, zachowuje ciągle swoją aktualność. Można polecić je także dzisiejszym homilistom. Teksty Ojców zamieszczone w układzie chronologiczno-topograficznym, dotyczące całokształtu życia Kościoła starożytnego, w tym w szczególności posługi sakramentalnej i misji kaznodziejskiej, mogą ubogacić i uatrakcyjnić przekaz homiletyczny. Dostęp do tych niezwykle ciekawych i zróżnicowanych tematycznie materiałów ułatwiają szczegółowe indeksy analityczne, do których należą: wykaz autorów tłumaczonych (s. 594-596), wykaz imion i nazw (s. 597-618) oraz skorowidz rzeczowy (s. 619-633). Warto dodać, że istnieje drugie tego typu opracowanie, autorstwa ks. Mariana Michałskiego, pt. *Antologia literatury patrystycznej*, Warszawa 1975–1982, t. 1-2. Brak indeksów tematycznych utrudnia jednak w znacznym stopniu dostęp do zebranych tam cennych materiałów.

²⁵ E. Staniek, *Wielcy mówcy Kościoła starożytnego...*, s. 301.

²⁶ F. Drączkowski, *Patrologia...*, s. 349.

10. *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973-2014, t. 1-20

Należy podkreślić, że edycja tego monumentalnego dzieła, wydanego przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, została ostatecznie sfinalizowana. Homilista znajdzie tam szczegółowo opracowane biogramy wszystkich Ojców Kościoła, również tych mniej znanych, nieuwzględnionych zazwyczaj w podręcznikach. Niektóre hasła są mocno rozbudowane, na przykład myśli św. Augustyna poświęconych jest aż siedem odrębnych haseł tematycznych: myśl filozoficzna, myśl apologetyczna, myśl teologiczna, myśl historiolologiczna, myśl społeczna, myśl i działalność duszpasterska, myśl ascetyczno-mistyczna²⁷. Opracowania dotyczące poszczególnych postaci Ojców Kościoła oparte są z reguły na schemacie: życie, dzieła, myśl teologiczna. Na pewno homilista skorzysta jeszcze z wielu innych zamieszczonych tam cennych materiałów, których niepodobna tu wyliczyć.

Do powyższej listy pozycji patrystycznych wielu patrologów zechciałoby zapewne dołączyć jeszcze dalsze, ich zdaniem niezbędne, dzieła, chociażby opracowanie pt. *Ojcowie Kościoła komentują Biblię* – komentarz patrystyczny do poszczególnych ksiąg Pisma Świętego. Obejmuje on szesnaście tomów komentujących księgi Starego Testamentu i czternaście tomów komentarza do Nowego Testamentu. Komentarz patrystyczny opiera się na wersji amerykańskiej *Ancient Christian Commentary on Scripture*. Zbiera on najciekawsze interpretacje Ojców Kościoła danej perykopy biblijnej i ukazuje je wspólnie, aby jeszcze bardziej zobrazować bogactwo skarbcza egzegezy starożytnego Kościoła. Publikacja ta pozwala, zarówno badaczom, jak i wszystkim tym, którzy pragną sięgać do skarbcza Biblii, na bliższy kontakt ze źródłami pozostawionymi przez komentatorów. Dotychczas ukazały się cztery tomy, a następne są w opracowaniu. Należy mieć jednak na uwadze, że z założenia zamierzaliśmy się skupić tylko na tym, co winno wchodzić w skład elementarnego wyposażenia warsztatu patrystycznego homilisty.

W świetle tego, co wyżej powiedziano, postulat korzystania z nauki Ojców Kościoła w przepowiadaniu homilijnym należy traktować w kategoriach imperatywnych. Uprzywilejowani świadkowie Tradycji wypracowali fundamentalne i podstawowe modele i struktury działalności duszpasterskiej, w tym w szczególności homiletycznej, które są ciągle aktualne i zachowują swą wartość wzorcową dla wszystkich następnych pokoleń duszpasterzy Kościoła. Z tej racji homiliści zobowiązani są do tego, by ciągle coraz lepiej poznawać naukę Ojców Kościoła oraz aplikować jej założenia do potrzeb przepowiadania homilijnego. W wypełnieniu tej misji ważną funkcję pomocniczą może spełniać podstawowy warsztat patrystyczny homilisty, którego wyposażenie zostało wyżej opisane. Co trzeba uznać za niezbędne minimum, zależy od indywidualnej decyzji każdego kaznodziei.

²⁷ Por. Zbiciak J., *Augustyn*, w: EK, t. 1, kol. 1095-1113.

BASIC PATRISTIC TECHNIQUES OF A HOMILIST

Summary

The opinions provided by the Magisterium of the Church clearly emphasize the prescriptive and fundamental value of the teaching of the Church Fathers. A homilist who seeks exemplary solutions should not only resort to the treasure trove of the Fathers' doctrine, but also adapt his teaching to their didactic and group-related model. The homilist's techniques should be organized so as to facilitate direct access to the relevant passages of the Church Fathers. A key to it is subject-related indices in handbooks or in source publications of the the Fathers' works.

Słowa kluczowe: źródła przepowiadania homilijnego, warsztat patrystyczny, przekłady patrystyczne

Keywords: sources of homilies; patristic techniques; patristic translations

BIBLIOGRAFIA

- Baron A., *Twórcza przygoda spotkania ze Złotoustym*, w: Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*. Cz. 1: *homilia 1-40*, Kraków 2000 (Źródła myśli patrystycznej 18).
- Benedykt XVI, *Kompendium Katechizmu Kościoła katolickiego*, Kielce 2005.
- Bober A., *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965.
- Drączkowski F., *Ojcowie Kościoła*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2010, t. 14, kol. 447-448.
- Drączkowski F., *Patrologia*, Pelplin 2012.
- Drączkowski F., *Sakramentologia patrystyczna w zarysie*, Pelplin 2014.
- Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973–2014, t. 1-20.
- II Synod Diecezji Włocławskiej, *Statuty*, Włocławek 1994.
- II Synod Diecezji Częstochowskiej, *Chrystus światłem, Maryja wzorem 1976–1986*, Częstochowa 1987.
- III Synod Archidiecezji Warszawskiej 1974; WAW 65 (1975), s. 3-264.
- Jan Paweł II, List apostolski *Patres Ecclesiae*, Ojca świętego Jana Pawła II z okazji 1600-lecia śmierci św. Bazylego, tłum. pol. VoxP 2 (1982), z. 3, s. 247-272.
- Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, 1998.
- „*Karmię Was tym, czym sam żyję*”. *Ojcowi żywi. Komentarze ojców Kościoła do Ewangelii niedzielnych oraz świąt całego roku liturgicznego*, oprac. M. Starowieyski, Kraków 1978–1982, t. 1-4.
- Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, Instrukcja *O studium ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, tłum. pol. VoxP 10 (1990), z. 18, s. 7-39.
- Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 350-363.

- Michalski M., *Antologia literatury patrystycznej*, Warszawa 1975–1982, t. 1-2.
- Padovese L., *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*, Kraków 1994.
- Sobór Watykański II, Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*, 1965
- Staniek E., *Wielcy mówcy Kościoła starożytnego. Antologia*, Kraków 2007.
- Stanula E., *Od redakcji*, w: *Objaśnienia Psalmów*, Warszawa 1986, PSP, t. 37.
- Św. Ambroży, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, przekł. W. Szoldrski. Wstęp i oprac. A. Bogucki, Warszawa 1977 (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 16), s. 17-469.
- Św. Augustyn, *Homilie na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana* (część pierwsza s. 27-551; część druga s. 9-502), przekł. W. Szoldrski, W. Kania. Wstęp i oprac. E. Stanula, Warszawa 1977 (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 15).
- Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, Cz. 1: *Homilie 1-10*, Kraków 2000 (Źródła myśli teologicznej 18); Cz. 2: *Homilie 41-90*, Kraków 2001 (Źródła myśli teologicznej 23). Przekład polski A. Baron (*homilie: 40-60*), (przekł. Pol.) J. Krystyniacki (*homilie: 1-40; 61-90*), rewizja przekładu oraz uwspółcześnienie tekstu A. Baron, E. Buszewicz.
- Zbiciak J., *Augustyn*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973, t. 1, kol. 1095-1113.